

УДК 378.016:371.1

## ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Новгородська Ю. Г.

Стаття присвячена теоретичному осмисленню наукових підходів до поняття "професійна мобільність". Професійна мобільність керівника навчального закладу є складною інтегративною якістю, що дозволяє в динамічних умовах бути соціально активним, конкурентоспроможним, професійно компетентним, здатним до самореалізації, саморозвитку та модернізації власної діяльності; породжувати незвичайні ідеї, швидко вирішувати професійні завдання шляхом підбору оптимальних рішень у конкретних і екстремальних ситуаціях. Виокремлено педагогічні умови, що обумовлюють ефективність формування професійної мобільності керівників навчальних закладів у процесі їх професійної підготовки: інтеграція психолого-педагогічних та управлінських знань; психолого-педагогічна готовність викладача до формування професійної мобільності майбутніх керівників ЗНЗ; створення освітнього простору вищого навчального закладу як середовища формування професійної мобільності майбутнього керівника.

Ключові слова: професійна мобільність, педагогічні умови формування професійної мобільності керівника навчального закладу, інтеграція психолого-педагогічних та управлінських знань; психолого-педагогічна готовність викладача; освітній простір вищого навчального закладу.

Статья посвящена теоретическому осмыслению научных подходов к понятию "профессиональная мобильность". Профессиональная мобильность руководителя учебного заведения является сложным интегративным качеством, позволяет в динамических условиях быть социально активным, конкурентоспособным, профессионально компетентным, способным к самореализации, саморазвитию и модернизации собственной деятельности; порождают необычные идеи, быстро решают профессиональные задачи путем подбора оптимальных решений в конкретных и экстремальных ситуациях.

Выделены педагогические условия, обуславливающие эффективность формирования профессиональной мобильности руководителей учебных заведений в процессе их профессиональной подготовки

Ключевые слова: профессиональная мобильность, педагогические условия формирования профессиональной мобильности руководителя учебного заведения, интеграция психолого-педагогических и управленческих знаний; психолого-педагогическая готовность преподавателя; образовательное пространство вуза.

The article is dedicated to theoretical comprehension of scientific approaches to the concept "professional mobility". Professional mobility of a leader of educational institution is a difficult integrative quality what afford in dynamic conditions to be community-minded, competitive, professionally competent, capable of self-realization, self-development and modernization of own activity; to generate unusual ideas, to solve professional problems quickly by choosing the best solutions in specific and extreme situations. Singled out pedagogical conditions that determine the effectiveness of the formation of professional mobility of the heads of educational institutions in the process of their professional training; integration of psycho-pedagogical and managerial knowledge; psychological and pedagogical readiness of the teacher to form the professional mobility of future leader of GEI; creation of the educational space of the

*higher educational establishment as a medium for the formation of the professional mobility of the future manager.*

*Key words: professional mobility, pedagogical conditions of forming professional mobility of a leader of educational institution, integration of psycho-pedagogical and managerial knowledge, psychological and pedagogical readiness of the teacher, educational space of the higher educational establishment.*

**Актуальність дослідження** пов'язана з необхідністю удосконалення управління навчальними закладами в контексті освітніх реформ, ґрунтуючись на психолого-педагогічних технологіях, та сприяти швидкому реагуванню керівника на зміни у потребах суспільства, демократизації та гуманізації суспільних відносин, активності та самостійності управлінців нового покоління, формування престижу педагогічної діяльності, створення позитивного іміджу навчального закладу. Динамізм соціально-економічних, суспільно-політичних, соціокультурних трансформацій в Україні зумовлює потребу в підготовці фахівців, здатних здійснювати професійну діяльність у мінливих умовах, приймати й реалізовувати нестандартні рішення, долати стереотипи в управлінській та особистісній сферах. За таких вимог одним з пріоритетних завдань сучасної професійної освіти в Україні є підготовка конкурентоспроможного, компетентного, мобільного фахівця.

Професійну мобільність як важливий показник професійного становлення студентської молоді досліджували Є. Морильова, М. Пазюкова, Л. Рибнікова; професійного розвитку учителів – Л. Амірова, Ю. Калиновський, С. Пальохіна, О. Шарова та ін.

**Мета статті:** конкретизувати сутність поняття "професійна мобільність майбутніх керівників", визначити й науково обґрунтувати педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх керівників навчальних закладів у процесі професійної підготовки.

**Виклад основного матеріалу.** Динамізм сучасних соціально-економічних, суспільних та соціокультурних перетворень в українському суспільстві викликає, актуалізує потребу у фахівцях, здатних аналізувати, приймати й реалізовувати нестандартні рішення у мінливих умовах ринкової конкуренції, долати стереотипи життєдіяльності. За такої ситуації держава повинна забезпечувати підготовку кваліфікованих кадрів, здатних не тільки легко навчатися, швидко пристосовуватися до мінливих умов і змісту професійної діяльності, але і зацікавлених у своїй безперервній освіті і вдосконаленні, що зумовлює необхідність розвитку у студентів умінь і навичок самонавчання; формувати у майбутнього фахівця такі особистісні якості та здібності, які дозволили б йому самостійно орієнтуватися в професійному світі і вибудовувати вектор свого кар'єрного зростання. Рішення цих завдань сприятиме виконанню вимог, які висуваються до сучасного фахівця, однією з яких є професійна мобільність.

Аналіз теорії та практики з досліджуваної проблеми дозволив виявити низку суперечностей між:

- нагальною потребою сучасного суспільства в соціально мобільних керівниках, здатних до адекватних дій у мінливих умовах професійно-педагогічної діяльності, і реальною практикою їхньої підготовки у ВНЗ;
- значущістю соціально-професійної мобільності як провідної якості сучасного керівника, що забезпечує ефективність процесу розв'язання нестандартних педагогічних задач і ситуацій, та недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад її формування в освітньому просторі ВНЗ;
- широкими потенційними можливостями освітнього простору вишу щодо формування професійної мобільності майбутнього керівника та невизначеністю педагогічних умов, які забезпечують ефективність цього процесу.

Сучасний науковий дискурс репрезентує різні підходи до визначення поняття "професійна мобільність". У Великому тлумачному словнику професійна мобільність трактується як: ... "можливість та здатність успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати вид праці, що передбачає володіння системою узагальнених професійних прийомів та вмінь, ефективно їх застосувати для виконання будь-яких

завдань у суміжних галузях виробництва та порівняно легко переходити від однієї діяльності до іншої" [1, с. 163].

Ю. Калиновський під професійною компетентністю розуміє здатність особистості реалізовувати свою потребу в певному виді діяльності, що відповідає схильностям і можливостям особистості з користю для суспільства, уміло переходити від одного рівня професійної діяльності до іншого, тобто розширюючи або поглиблюючи її характер або рівень, проявляти свою професійну компетентність [8, с. 162].

В. Міщенко визначає професійну компетентність як якість людини, що відображає її здібності та готовність до зміни професії та зумовлена особистісними здібностями, зовнішніми умовами життя та її спеціалізацією, включаючи спрямовану професійну та психологічну підготовку, отриману у різних освітніх структурах [11, с. 62].

Л. Сушенцева у своєму дослідженні підкреслює, що професійна компетентність – це якість особистості, яка є необхідною для її успішності в сучасному суспільстві, проявляється в діяльності і забезпечує самовизначення, самореалізацію в житті та професії через сформованість ключових компетенцій та ключових кваліфікацій і прагненні особистості змінити не тільки себе, а й своє професійне поле та життєве середовище [14, с. 8].

Отже, саме професійна мобільність є одним із невід'ємних показників соціальної зрілості суб'єкта і тією особистісною характеристикою, що засвідчує внутрішню готовність людини до якісних змін, перетворень.

Виникає необхідність визначення педагогічних умов формування конкурентоспроможних фахівців, які мають професійну мобільність, що забезпечує здатність до швидкої адаптації в умовах постійного поновлення техніки, технології, удосконалення організації праці, розвитку соціально-культурної сфери.

За визначенням О. Бондарчук, педагогічні умови – це "обставини процесу навчання, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів, прийомів, а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей" [7, с. 10].

Педагогічні умови, як стверджує М. Горліченко, – це ті обставини, за яких компоненти цілісного педагогічного процесу професійної підготовки фахівців опосередковуються активністю особистості або групи людей [4]. На думку Р. Пріми, педагогічні умови – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, необхідних для забезпечення ефективного функціонування всіх компонентів освітньої системи, що залежить від мети, завдань, змісту, форм і методів цієї системи, тому що особистість – це цілісна система внутрішніх умов, через які проявляються зовнішні дії, підкреслюючи значущість взаємодії об'єктивних і суб'єктивних початків [12, с. 165].

Виходячи з вищевикладеного, під педагогічними умовами формування професійної мобільності майбутнього керівника навчального закладу будемо розуміти взаємопов'язаний і взаємодіючий комплекс заходів освітнього процесу, який забезпечує розвиток особистісних мотивів навчання студента, наближення характеру його навчально-пізнавальної діяльності до характеру майбутньої діяльності, перехід студента на більш високий рівень здійснення управлінської діяльності.

З огляду на це вважаємо, що взаємопов'язаними умовами, які забезпечують ефективність формування професійної мобільності майбутніх керівників навчальних закладів у процесі їх професійної підготовки, є:

- інтеграція психолого-педагогічних та управлінських знань;
- психолого-педагогічна готовність викладача до формування професійної мобільності майбутніх керівників НЗ;
- освітній простір вищого навчального закладу як середовище формування професійної мобільності майбутнього керівника.

Розглянемо ці умови детальніше.

*Інтеграцію управлінського й психолого-педагогічних складників професійної підготовки майбутніх керівників навчальних закладів у контексті нашого дослідження ми розуміємо як динамічний, безперервний, суперечливий процес, який потребує прогностичного підходу, урахування мотивації та особливостей параметрів*

знань, виявлення специфіки їх структурування, предметних й інтегрованих знань та передбачає застосування адекватних змісту форм, методів, засобів навчання.

Так, С. Гончаренко та І. Козловська пропонують здійснювати впровадження інтеграції в навчальний процес у такий спосіб:

- з двох (чи кількох) навчальних предметів відбирають споріднені елементи, поняття чи дії та розробляють інтегративний курс;
- навколо певного об'єкта групуються різнопредметні знання (такий варіант можна назвати модульним чи профільованим);
- виходячи з реально існуючої предметності знань, в один навчальний предмет поетапно можна "заінтегрувати" дуже потрібні в загальному та конкретному випадках елементи знань та вмій з інших предметів (базовий навчальний предмет міститься в центрі, а навколо нього наростають концентричні кола наближень різного порядку; такий метод можна назвати методом конічного (конусного) інтегрування) [3, с. 12–13].

Методологічні основи інтеграції знань та процесуальні аспекти означеної проблеми обґрунтовано у дослідженні Д. Коломійця, який зазначає, що комплексне застосування знань з різних предметів є закономірністю сучасного виробництва, яке вирішує складні технічні й технологічні завдання, а "уміння комплексного застосування знань, їх синтезу, перенесення ідей та методів однієї науки в іншу лежить в основі творчого підходу до наукової, інженерної, художньої діяльності людини в сучасних умовах науково-технічного прогресу" [3, с. 17].

Реалізація ідей інтеграції передбачає докорінну перебудову не лише педагогічного мислення, а й усієї системи освіти, вихід викладача за межі власного предмета. Основою інтеграції психолого-педагогічних та управлінських знань є спільність ідей, теорій, законів, закономірностей окремих наук, способів їх використання в професійній діяльності керівника.

Як зауважує В. Терехова, "інтеграція навчання здійснюється також шляхом реалізації внутрішньо-курсних, внутрішньо-предметних та міжпредметних зв'язків. Реалізація цієї ідеї пов'язана з осмисленням та аналізом логіко-структурних особливостей навчального матеріалу, виявленням смислових, змістовних, операційних зв'язків між фактами, поняттями, процесами, явищами, закономірностями тощо. Вияв внутрішньокурсних зв'язків дає змогу з'ясувати дидактичні та методичні особливості викладання кожної теми програмного матеріалу, визначити їх місце в логічній структурі курсу, значущість у засвоєнні основного, істотного" [15, с. 108].

Отже, інтеграція управлінського й психолого-педагогічних складників професійної підготовки майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів – динамічний, безперервний, суперечливий процес, який потребує прогностичного підходу, урахування мотивації та особливостей параметрів знань, виявлення специфіки їх структурування, предметних й інтегрованих знань та передбачає застосування адекватних змісту форм, методів, засобів навчання.

Ефективність формування професійно мобільного керівника визначається передусім рівнем *професійної готовності педагога* до такої діяльності. Підтвердженням цього є думка І. Зязюна про те, що у досягненні цих результатів важливу роль відіграє особистість педагога, "його фахова компетентність зумовлена рівнем розвитку професійної самосвідомості, індивідуально-типовими особливостями і професійно значущими якостями" [5, с. 19].

Л. Карамушка визначає готовність як "стійке, багатоаспектне та ієрархізоване утворення особистості, яке включає ряд компонентів, адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності, які в своїй сукупності дозволяють суб'єкту більш або менш успішно здійснювати діяльність" [9, с. 94].

Як відзначає О. Бондарчук, готовність до діяльності є таким особливим психічним станом, як наявність у суб'єкта структури певної дії та постійної спрямованості усвідомлення на його виконання. Вона містить у собі різного роду настанови на усвідомлення завдання, моделі ймовірної поведінки, визначення соціальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей у їх співвідношенні з майбутніми труднощами і необхідністю досягнення певного результату [12].

Аналіз праць Л. Сушенцевої свідчить, що психолого-педагогічна готовність викладача включає в себе шість груп якостей (компонентів): когнітивний, мотиваційний, організаційний, технологічний, креативний та рефлексивний.

*Когнітивний компонент готовності* – це сукупність знань та понять, які необхідні педагогу, щоб ставити і розв'язувати освітні завдання в своїй професійній діяльності. Практичний досвід переконливо доводить, що тільки мотивована діяльність викликає інтерес і забезпечує бажаний кінцевий результат. Якщо діяльність не має сенсу для педагога, тобто участь в ній не сприймається ним як значуща, цікава для себе, то це вказує на його неготовність до формування професійної мобільності з погляду ціннісної орієнтації. Причому педагог може знати як формувати професійну мобільність студентів, уміти це робити, але не мати бажання це робити. Тому лише усвідомлена діяльність з формування професійної мобільності, може забезпечити високу готовність до такої діяльності.

Високому рівню психолого-педагогічної готовності до формування професійної мобільності відповідає зріла *мотиваційна структура*, в якій важливу роль відіграють цінності самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації і самоактуалізації викладача ВНЗ. Незаперечною умовою професійного зростання викладача є його здатність до професійної рефлексії. Осмислюючи свої педагогічні дії з позиції студента, порівнюючи їх з еталоном, педагог виявляє цим свій високий професіоналізм.

*Креативний аспект* буде характеризувати викладача з позиції його умінь формувати і розвивати професійно мобільні якості майбутнього керівника, стимулювати його до творчого зростання. При цьому сам педагог має також творчо мислити, бути ініціативним і створювати інноваційні методики у своїй освітній діяльності.

*Технологічний або операційний компонент* готовності до формування професійної мобільності – це сукупність умінь педагога виконувати педагогічні дії, необхідні для розв'язання освітніх завдань у педагогічній діяльності; це умінь використовувати на практиці знання методів навчання.

*Організаційний аспект* інноваційної педагогічної діяльності з формування професійно мобільного керівника полягає в умінні управляти колективом студентів, знанні та реалізації управлінських функцій з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожного студента [14, с. 123–127].

Отже, успішність розвитку інноваційної освіти багато в чому визначається готовністю професійних кадрів, що працюють у вищій школі, до роботи в безперервному інноваційному режимі, до гнучкого, оперативного, мобільного реагування у своїй професійній діяльності на потреби суспільства, ринку праці, особистості, що постійно змінюються, технології, що розвиваються та інформаційного середовища, що безупинно оновлюється. Тому психолого-педагогічна готовність педагога до формування професійної мобільності є однією з найважливіших умов підготовки професійно мобільного керівника ЗНЗ.

Необхідною умовою формування професійної мобільності майбутнього керівника навчального закладу є *створення освітнього простору вищого навчального закладу*. М. Віленський та О. Мещерякова, розглядаючи освітній простір як педагогічну категорію, визначають його як "цілісну інтегративну одиницю соціуму та світового освітнього простору, нормативну або стихійно структуровану та таку, що має свою систему координат" [2, с. 9], А. Веряєв та І. Шалаєв – як "форму існування трансляції соціального досвіду від покоління до покоління", яка характеризується інтенсивністю інформації, освітньою інфраструктурою [16].

Як соціально-педагогічний феномен розглядають освітній простір Л. Редько, О. Шумакова та В. Веселова, який відображає "територіальний аспект організації діяльності різних освітніх систем, що забезпечує формування в майбутніх фахівців поліфункціональних професійних знань в єдності із практичним досвідом; породжує множини відношень та зв'язків у сфері педагогічної діяльності; сприяє усвідомленню студентами різноманітних освітніх пропозицій та професійно значущого соціального досвіду, який завдається освітнім оточенням" [13, с. 58]. Освітній простір розглядається як місце, що існує в соціумі, де суб'єктивно задаються безліч відношень і зв'язків, здійснюються спеціальні діяльності різних систем (державних, суспільних і змішаних) щодо розвитку індивіда та його соціалізації [13, с. 183].

Як бачимо, практично усі дослідники розглядають освітній простір вищого навчального закладу як цілісну, відкриту та динамічну соціокультурну систему, яка відзначається просторово-часовою, соціально зумовленою структурою, що забезпечує якість професійної підготовки майбутніх.

Розглянемо детально кожну складову освітнього простору ВНЗ. *Академічний простір* охоплює систему лекційних, практичних, семінарських, лабораторних, колективних та індивідуальних занять, що сприяють реалізації освітньої, розвивальної і виховної функцій процесу професійного навчання і створює умови для розвитку особистості майбутнього професіонала.

*Простір практичної підготовки* представлено різними видами практик, організація і проведення яких набувають особливого значення за умови їхньої рефлексивної оцінки, самовизначення студента як суб'єкта професійної діяльності.

*Простір науково-дослідної діяльності* сприяє організації спільної творчої науково-навчальної співпраці студентів і викладачів, орієнтований на формування дослідницького мислення, умінь та навичок дослідницької роботи як найважливішого результату підготовки майбутніх керівників.

*Простір професійного самовдосконалення* орієнтує на формування Я-концепції майбутніх керівників, професійної Я-концепції.

*Культурно-освітній простір* розглядається як "поле можливостей" для формування соціальної компетентності студентів, включення у підготовку та реалізацію соціальних проектів, розвитку творчих здібностей та комунікативних навичок.

*Інформаційно-освітній простір* виступає як засіб підтримки навчальної та наукової роботи студентів, організації мережевої взаємодії, оволодіння новими інформаційними технологіями [12].

Отже, освітній простір університету створює "поле векторів" для формування професійної мобільності студента як суб'єкта діяльності, умови для особистісного та професійного розвитку, визначення перспектив особистісних змін, які актуальні для самої людини.

**Висновки.** Проведений аналіз наукової літератури засвідчив, що теоретичне осмислення та практичне вирішення проблеми формування професійної мобільності майбутніх керівників навчальних закладів зумовлене потребами українського суспільства у конкурентоспроможних кваліфікованих кадрах, здатних до реалізації творчого потенціалу, професійного зростання, самоактуалізації в управлінській діяльності.

У ході наукового пошуку встановлено, що педагогічними умовами формування професійної мобільності майбутнього керівника навчального закладу є взаємопов'язаний і взаємодіючий комплекс заходів освітнього процесу, який забезпечує розвиток особистісних мотивів навчання студента, наближення характеру його навчально-пізнавальної діяльності до характеру майбутньої діяльності.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо: у вивченні особливостей професійної мобільності під час адаптації майбутніх керівників у навчальних закладах; соціально-психологічних факторів, що сприятимуть формуванню професійної мобільності керівника навчального закладу.

### Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.
2. Виленский М. Я. Образовательное пространство как педагогическая категория / М. Я. Виленский, Е. В. Мещерякова // Педагогическое образование и наука (Научно-методический журнал). – 2002. – № 2. – С. 9.
3. Гончаренко С. У. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі / С. У. Гончаренко, І. М. Козловська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 18.
4. Горліченко М. Г. Реалізація педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах / М. Г. Горліченко // Наука і освіта. – 2004. – № 4–5. – С. 118–121.

5. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підруч. для вищ. пед.навч. закл. / І. А. Зязюн, Л. В. Карамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 1997. – 349 с.
6. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія / О. І. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.
8. Калиновский Ю. И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрагога в контексте социокультурной образовательной политики региона : дисс. ... Д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Калиновский Юрий Исаакович. – СПб., 2001. – 470 с.
9. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія / Л. М. Карамушка. – Київ : Ніка-Центр, 2002. – 332 с.
10. Коломієць Д. І. Інтеграція знань з природничо-математичних і спеціальних дисциплін у професійній підготовці учителя трудового навчання : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Коломієць Д. І. – К. : 2001. – 20 с.
11. Мищенко В. А. Факторы формирования профессиональной мобильности в системе высшего профессионального образования / В. А. Мищенко // Вестн. Югорского гос. ун-та. – 2008. – Вып. 4 (11). – С. 59–63.
12. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія / Раїса Миколаївна Пріма. – Дніпропетровськ : ІМА-ПРЕС, 2009. – 367 с.
13. Редько Л. Л. Проектирование интегративного образовательного пространства педагогического вуза : монографія / Л. Л. Редько, А. В. Шумакова, В. Г. Веселова. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2010. – 281 с.
14. Сушенцева Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика : монографія / Лілія Леонідівна Сушенцева ; за ред. Н. Г. Ничкало ; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. – 439 с.
15. Терехова В. А. Інтеграція навчального матеріалу у процесі вивчення гуманітарних дисциплін / В. А. Терехова // Вісник Глухівського держ. пед. ун-ту. Серія "Пед. науки". – Глухів, 2003. – Вип. 2. – С. 107–111.
16. Шалаев И. К. От образовательных сред к образовательному пространству: понятие, формирование, свойства / И. К. Шалаев, А. А. Веряев // Педагог. – 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:  
[http://www.uni-altai.ru/Journal/pedagog/pedagog\\_4/articl\\_1.html](http://www.uni-altai.ru/Journal/pedagog/pedagog_4/articl_1.html). – Назва з екрана.